OILAVIY-MAISHIY ZO‘RAVONLIKNING IJTIMOIY-HUQUQIY, PSIXOLOGIK VA IJTIMOIY-DEMOGRAFIK DETERMINANTLARI: SHAKLLANISH MEXANIZMLARI, KO‘P QIRRALI OQIBATLARI VA KOMPLEKS PROFILAKTIKA TIZIMI

Jakhonov Akmal Kholmirzaevich

O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi huzuridagi Jizzax akademik litseyi.

Annotatsiya

Dolzarbligi. Oilaviy-maishiy zo‘ravonlik zamonaviy jamiyatning murakkab ijtimoiy, huquqiy, psixologik va tibbiy muammolaridan biri hisoblanadi. Ushbu hodisa insonning jismoniy va ruhiy salomatligiga, bolalarning rivojlanishiga, oilaviy munosabatlarning barqarorligiga hamda jamiyat xavfsizligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Oilaviy-maishiy zo‘ravonlik faqat jismoniy tajovuz bilan cheklanmay, psixologik bosim, jinsiy majburlash, iqtisodiy cheklash, tahdid, ta’qib va shaxsning kundalik hayotini nazorat qilish kabi shakllarda ham namoyon bo‘ladi. Zo‘ravonlikni erta aniqlash, jabrlanuvchilarni himoya qilish va idoralararo hamkorlikni kuchaytirish takroriy holatlarning oldini olishda muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqot maqsadi. Oilaviy-maishiy zo‘ravonlikning shakllanishiga ta’sir etuvchi ijtimoiy-iqtisodiy, psixologik, oilaviy va huquqiy omillarni kompleks tahlil qilish, uning asosiy oqibatlarini aniqlash hamda samarali profilaktika yo‘nalishlarini asoslash.

Materiallar va usullar. Maqola ilmiy adabiyotlar, xalqaro tashkilotlar materiallari va normativ-huquqiy manbalarning tahliliy sharhi shaklida tayyorlandi. Tadqiqotda tavsifiy tahlil, qiyosiy tahlil, tizimlashtirish, umumlashtirish va tizimli yondashuv usullaridan foydalanildi. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti, Birlashgan Millatlar Tashkiloti hamda O‘zbekiston Respublikasining tegishli normativ-huquqiy hujjatlari ko‘rib chiqildi.

Natijalar. Tahlil oilaviy-maishiy zo‘ravonlik ko‘p omilli hodisa ekanini ko‘rsatadi. Uning shakllanishida majburiy nazorat, iqtisodiy qaramlik, zo‘ravonlikni oqlovchi ijtimoiy qarashlar, bolalikda o‘zlashtirilgan tajovuzkor xulq modellari, ijtimoiy izolyatsiya va ixtisoslashtirilgan yordamning yetarli emasligi muhim o‘rin tutishi mumkin. Zo‘ravonlik jismoniy shikastlanishlar, xavotir va depressiv holatlar, travmadan keyingi ruhiy reaksiyalar, ijtimoiy-iqtisodiy qaramlik hamda bolalar rivojlanishidagi buzilishlarga olib kelishi mumkin. Samarali profilaktika huquqiy himoya, tibbiy yordam, psixologik qo‘llab-quvvatlash, ijtimoiy reabilitatsiya va zo‘ravonlik sodir etuvchi shaxslar bilan tegishli profilaktik ishlarni birlashtirishni talab etadi.

Xulosa. Oilaviy-maishiy zo‘ravonlikka qarshi kurashish erta aniqlash, jabrlanuvchilar xavfsizligini ta’minlash, takroriy holatlarning oldini olish va turli tashkilotlar o‘rtasidagi hamkorlikka asoslanishi kerak. Voyaga yetmaganlarni himoya qilish, maxfiy yordam xizmatlaridan foydalanish imkoniyatini kengaytirish va zo‘ravonlikning har qanday shakliga nisbatan murosasiz munosabatni shakllantirish ustuvor vazifalardandir.

Kalit so‘zlar: oilaviy-maishiy zo‘ravonlik, oiladagi zo‘ravonlik, jismoniy zo‘ravonlik, psixologik zo‘ravonlik, jinsiy zo‘ravonlik, iqtisodiy zo‘ravonlik, majburiy nazorat, ruhiy jarohat, inson huquqlari, bolalarni himoya qilish, profilaktika, ijtimoiy reabilitatsiya.

1. Kirish

Oila jamiyatning asosiy ijtimoiy institutlaridan biri bo‘lib, insonning emotsional rivojlanishi, bolalar tarbiyasi, ma’naviy qadriyatlarning avloddan avlodga o‘tishi va shaxslararo munosabatlarning shakllanishida muhim o‘rin tutadi. Oila inson uchun xavfsizlik, mehr-muhabbat, o‘zaro hurmat va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash manbai

bo‘lishi kerak. Biroq ayrim holatlarda oilaviy muhit insonning huquq va erkinliklari buziladigan, ruhiy yoki jismoniy zarar yetkaziladigan makonga aylanishi mumkin.

Oilaviy-maishiy zo‘ravonlik ko‘pincha oilaning ichki hayotida sodir bo‘lishi, tashqi kuzatuvchilar tomonidan sezilmasligi va jabrlanuvchining zo‘ravonlik sodir etuvchi shaxsga iqtisodiy yoki hissiy jihatdan qaramligi sababli yashirin qoladi. Shu bois ushbu muammoni faqat huquqbuzarlik yoki oilaviy kelishmovchilik sifatida emas, balki sog‘liqni saqlash, inson huquqlari, ijtimoiy himoya va jamoat xavfsizligi bilan bog‘liq kompleks muammo sifatida o‘rganish zarur.

Oilaviy-maishiy zo‘ravonlik tushunchasi jismoniy tajovuzdan tashqari, shaxsni muntazam haqorat qilish, qo‘rqitish, pul mablag‘laridan foydalanish huquqini cheklash, yaqinlari bilan muloqot qilishga to‘sqinlik qilish, jinsiy munosabatlarga majburlash va kundalik faoliyatini nazorat qilish kabi xatti-harakatlarni ham qamrab olishi mumkin.

Jahon sog‘liqni saqlash tashkilotining 2021-yilda e’lon qilingan global baholashlariga ko‘ra, dunyoda taxminan har uch ayoldan biri hayoti davomida intim sherigi tomonidan jismoniy va/yoki jinsiy zo‘ravonlikka yoxud boshqa shaxs tomonidan jinsiy zo‘ravonlikka duch kelgan. Ushbu ko‘rsatkichlar ayollarga nisbatan zo‘ravonlikning muayyan shakllarini aks ettiradi va oilaviy-maishiy zo‘ravonlikning barcha ko‘rinishlari, jumladan, psixologik va iqtisodiy zo‘ravonlik, erkaklar, bolalar hamda keksalarga nisbatan zo‘ravonlikning to‘liq ko‘lamini ifodalamaydi [1].

Muammoning muhim jihatlaridan biri uning yashirinligidir. Jabrlanuvchilar tajovuzkorning qasosidan qo‘rqish, moddiy qaramlik, farzandlarini yo‘qotishdan xavotirlanish, jamiyat tomonidan ayblanish yoki yordam xizmatlari haqida yetarli ma’lumotga ega bo‘lmaslik sababli tegishli tashkilotlarga murojaat qilmasligi mumkin. Shu sababli rasmiy murojaatlar soni zo‘ravonlikning haqiqiy tarqalish darajasini har doim ham to‘liq aks ettirmaydi.

Oilaviy kelishmovchilik va oilaviy-maishiy zo‘ravonlik tushunchalarini bir-biridan farqlash muhimdir. Kelishmovchilik turli fikrlar, ehtiyojlar yoki manfaatlar

o‘rtasidagi ziddiyatni anglatadi. Zo‘ravonlik esa boshqa shaxsga zarar yetkazish, uni qo‘rqitish, majburlash yoki erkinligini muntazam cheklash bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Demak, tanada ko‘rinadigan jarohatlarning yo‘qligi zo‘ravonlik mavjud emasligini anglatmaydi.

O‘zbekiston Respublikasida ham oilaviy-maishiy zo‘ravonlikning oldini olish, jabrlanuvchilarni himoya qilish va huquqiy mexanizmlarni takomillashtirish muhim vazifalardan hisoblanadi. 2019-yil 2-sentabrdagi O‘RQ-561-sonli “Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonun ushbu yo‘nalishdagi asosiy normativ-huquqiy hujjatlardan biridir [2].

Tadqiqot maqsadi

Oilaviy-maishiy zo‘ravonlikning shakllanish mexanizmlarini kompleks tahlil qilish, uning asosiy xavf omillari va salbiy oqibatlarini aniqlash hamda profilaktika choralarini tizimlashtirish.

Tadqiqot vazifalari

Oilaviy-maishiy zo‘ravonlik tushunchasi va uning asosiy shakllarini yoritish.

Zo‘ravonlikning individual, oilaviy va ijtimoiy-iqtisodiy xavf omillarini tahlil qilish.

Zo‘ravon munosabatlarning shakllanishi va davom etishida psixologik mexanizmlarning rolini o‘rganish.

Zo‘ravonlikning kattalar, bolalar, keksalar va nogironligi bo‘lgan shaxslar salomatligiga ta’sirini ko‘rib chiqish.

Jabrlanuvchilarni huquqiy va ijtimoiy himoya qilish yo‘nalishlarini tahlil qilish.

Birlamchi, ikkilamchi va uchlamchi profilaktika choralarini asoslash.

Tadqiqotning ilmiy ahamiyati

Tadqiqotning ilmiy ahamiyati oilaviy-maishiy zo‘ravonlikning ko‘p darajali determinantlarini tizimlashtirish va ushbu hodisani ijtimoiy, huquqiy, psixologik

hamda tibbiy yondashuvlarni birlashtirishni talab qiluvchi muammo sifatida yoritishdan iborat.

2. Materiallar va usullar

Mazkur maqola ilmiy adabiyotlar va normativ-huquqiy manbalarning tahliliy sharhi shaklida tayyorlandi. Ish doirasida mustaqil ishtirokchilar guruhi shakllantirilmagan, so‘rovnoma yoki intervyu o‘tkazilmagan va birlamchi statistik ma’lumotlar to‘planmagan.

Tahlil uchun Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti, Birlashgan Millatlar Tashkiloti, inson huquqlariga oid xalqaro hujjatlar hamda O‘zbekiston Respublikasining zo‘ravonlikdan himoya qilish va jabrlanuvchilarga yordam ko‘rsatishga oid normativ-huquqiy hujjatlaridan foydalanildi.

Tadqiqotda quyidagi usullar qo‘llanildi:

Tavsifiy tahlil — oilaviy-maishiy zo‘ravonlik tushunchasi, shakllari va namoyon bo‘lish xususiyatlarini tavsiflash uchun.

Qiyosiy tahlil — zo‘ravonlikning xavf omillari, oqibatlari va profilaktik mexanizmlariga doir yondashuvlarni taqqoslash uchun.

Tizimlashtirish va umumlashtirish — psixologik, ijtimoiy, tibbiy va huquqiy ma’lumotlarni umumiy tizimga keltirish uchun.

Tizimli yondashuv — individual xususiyatlar, oilaviy munosabatlar, ijtimoiy muhit va institutsional mexanizmlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni ko‘rib chiqish uchun.

Normativ-huquqiy tahlil — O‘zbekiston Respublikasida zo‘ravonlikning oldini olish va jabrlanuvchilarni himoya qilishning asosiy huquqiy yo‘nalishlarini o‘rganish uchun.

Ma’lumotlarni sharhlashda zo‘ravonlikning tarqalish ko‘rsatkichlari qo‘llanilgan ta’rif, tadqiqot metodikasi, kuzatuv davri, tekshirilgan guruh xususiyatlari va respondentlarning ma’lumot berishga tayyorligiga bog‘liqligi hisobga olindi. Shu sababli turli tadqiqotlar natijalarini bevosita taqqoslashda ehtiyotkorlik zarur.

Mazkur ish barcha ilmiy manbalarni qamrab oluvchi tizimli meta-tahlil hisoblanmaydi. Undagi xulosalar tanlangan manbalar tahliliga asoslangan bo‘lib, ularni kelgusida reprezentativ ma’lumotlarga asoslangan tadqiqotlar orqali chuqurroq tekshirish lozim.

3. Natijalar

3.1. Oilaviy-maishiy zo‘ravonlik tushunchasi va uning asosiy shakllari

Oilaviy-maishiy zo‘ravonlikni oila, yaqin munosabatlar yoki birgalikdagi maishiy hayot doirasida boshqa shaxsga jismoniy, ruhiy, jinsiy yoki iqtisodiy zarar yetkazadigan, uning xavfsizligiga tahdid soladigan yoki mustaqilligini cheklaydigan xatti-harakatlar va muntazam xulq-atvor shakllari sifatida ta’riflash mumkin.

Ushbu hodisani tahlil qilishda alohida xatti-harakat bilan bir qatorda munosabatlarning umumiy xususiyatlarini ham hisobga olish zarur. Takroriy tahdidlar, haqoratlar, harakatlanishni cheklash, yaqinlar bilan aloqaga to‘sqinlik qilish va pul mablag‘larini nazorat qilish jismoniy tajovuz mavjud bo‘lmagan holatlarda ham kuchli qaramlikni shakllantirishi mumkin.

1-jadval. Oilaviy-maishiy zo‘ravonlikning asosiy shakllari va ularning oqibatlari

Zo‘ravonlik shakli	Asosiy namoyon bo‘lishi	Ehtimoliy oqibatlari
Jismoniy	Urish, turtish, bo‘g‘ish, kuydirish, kuch ishlatib ushlab turish	Jarohatlar, surunkali og‘riq, nogironlik, hayot uchun xavf
Psixologik	Tahdid, haqorat, kamsitish, qo‘rqitish, doimiy nazorat	Xavotir, o‘ziga ishonchning pasayishi, depressiv holatlar
Jinsiy	Erkin roziliksiz jinsiy harakatlarga majburlash, rad javobini e’tiborsiz qoldirish	Jismoniy va ruhiy jarohatlar, reproduktiv salomatlik muammolari
Iqtisodiy	Pul mablag‘laridan foydalanishni cheklash, daromadni tortib olish, ishlash yoki o‘qishga to‘sqinlik qilish	Moddiy qaramlik, mustaqillikning cheklanishi

Raqamli nazorat va ta’qib	Telefonni tekshirish, joylashuvni kuzatish, shaxsiy ma’lumotlar bilan tahdid qilish	Qo‘rquv, shaxsiy hayot daxlsizligining buzilishi
Qarovsiz qoldirish	Zarur ovqatlanish, parvarish, dori-darmon yoki tibbiy yordamdan mahrum qilish	Salomatlik yomonlashuvi, rivojlanish buzilishlari

Zo‘ravonlikning bir nechta shakli bir vaqtda namoyon bo‘lishi mumkin. Masalan, jismoniy tajovuz tahdid, iqtisodiy nazorat va yaqinlar bilan muloqotni cheklash bilan birga kechishi mumkin. Bunday holatda alohida xatti-harakatlar bir-birining salbiy ta’sirini kuchaytiradi.

Oilaviy-maishiy zo‘ravonlik turli jins, yosh va ijtimoiy mavqega ega insonlarga ta’sir qilishi mumkin. Shu bilan birga, zo‘ravonlikning turi, og‘irligi va ijtimoiy oqibatlari jins, yosh, nogironlik, iqtisodiy imkoniyatlar hamda boshqa omillarga qarab farqlanishi mumkin.

3.2. Ijtimoiy-iqtisodiy determinantlar

Oilaviy-maishiy zo‘ravonlikning yagona sababi mavjud emas. Ushbu hodisa bir nechta omillarning o‘zaro ta’siri natijasida shakllanishi mumkin. Alohida ijtimoiy belgi yoki iqtisodiy qiyinchilikning mavjudligi inson zo‘ravonlik sodir etishini avtomatik ravishda anglatmaydi.

Xavfni oshirishi mumkin bo‘lgan ijtimoiy-iqtisodiy holatlarga quyidagilar kiradi:

kambag‘allik va barqaror daromadning yo‘qligi;

ishsizlik yoki beqaror mehnat faoliyati;

uy-joy muammolari;

ta’lim va ijtimoiy xizmatlardan foydalanish imkoniyatining cheklanganligi;

bir oila a’zosining boshqasiga moliyaviy jihatdan qaramligi;

mustaqil yashash uchun xavfsiz turar joyning mavjud emasligi;

yaqinlar va jamiyat tomonidan qo‘llab-quvvatlashning yetishmasligi.

Iqtisodiy qiyinchiliklar oiladagi keskinlikni kuchaytirishi mumkin, biroq ular zo‘ravon xulq-atvorni oqlamaydi. Moliyaviy muammolarga duch kelgan ko‘plab oilalarda zo‘ravonlik sodir bo‘lmaydi. Muhim jihatlar — nizolarni hal qilish usullari, boshqa insonning huquqlariga munosabat, ustunlik o‘rnatishga intilish va majburlashdan foydalanishdir.

Iqtisodiy zo‘ravonlik alohida xavf tug‘diradi, chunki u jabrlanuvchining xavfli vaziyatdan chiqish imkoniyatini cheklashi mumkin. Agar inson o‘z mablag‘larini boshqara olmasa, hujjatlaridan foydalana olmasa, ishlash imkoniyatidan mahrum qilinsa yoki daromadiga mustaqil egalik qila olmasa, yordam so‘rash va xavfsiz yashash joyini tashkil etish ancha qiyinlashadi.

Shuning uchun ijtimoiy yordam, kasbiy tayyorgarlik, ish bilan ta’minlash va vaqtinchalik xavfsiz turar joy imkoniyatlarini kengaytirish jabrlanuvchining mustaqilligini oshirishi mumkin. Biroq ushbu choralar huquqiy himoya va individual xavf bahosi bilan birgalikda amalga oshirilishi lozim.

3.3. Zo‘ravon munosabatlarning psixologik mexanizmlari

Oilaviy-maishiy zo‘ravonlikni psixologik jihatdan tahlil qilishda ishtirokchilarning hissiy reaksiyalari bilan bir qatorda nazoratni o‘rnatish va saqlashga xizmat qiluvchi xulq-atvor modellarini ham o‘rganish zarur.

Muhim mexanizmlardan biri — **majburiy nazorat**. U boshqa shaxsning mustaqilligini cheklashga qaratilgan xatti-harakatlar majmuasini anglatadi. Bunga yaqinlar bilan muloqotni taqiqlash, telefonni tekshirish, har bir harakat haqida hisobot talab qilish, pul mablag‘larini nazorat qilish va qarorlarni boshqa shaxsning fikrini hisobga olmasdan qabul qilish kiradi.

Yana bir mexanizm — tajovuzkor xatti-harakatlarning asta-sekin odatiy hol sifatida qabul qilinishidir. Agar haqorat, tahdid va cheklash muntazam takrorlansa, jabrlanuvchi bunday munosabatlarni muqarrar deb qabul qila boshlashi mumkin. Bu

zo‘ravonlikka ixtiyoriy rozilikni anglatmaydi; bunday holat qo‘rquv, qaramlik, bosim va xavfsiz muqobil imkoniyatlarning yo‘qligi sharoitida shakllanishi mumkin.

Zo‘ravon munosabatlarning davom etishiga quyidagi psixologik jarayonlar ta’sir ko‘rsatishi mumkin:

Qo‘rqitish. Jabrlanuvchi, uning farzandlari, yaqinlari yoki tajovuzkorning o‘ziga zarar yetkazish bilan tahdid qilish orqali bo‘ysundirishga urinish.

Ijtimoiy izolyatsiya. Do‘stlar va qarindoshlar bilan aloqani cheklash orqali tashqi yordam olish imkoniyatini kamaytirish.

Qadrsizlantirish. Takroriy haqorat va tanqid orqali insonning o‘ziga bo‘lgan ishonchini pasaytirish.

Ayblovni jabrlanuvchiga yuklash. Zo‘ravonlik sodir etuvchi shaxsning o‘z harakatlarini jabrlanuvchining xulqi bilan oqlashga urinishlari.

Tajovuz va yarashishning almashib turishi. Zo‘ravonlikdan keyin uzr so‘rash, o‘zgarishga va’da berish va vaqtinchalik yaxshilanish, so‘ngra tajovuzning takrorlanishi.

Ushbu jarayonlar barcha oilalarda bir xil ketma-ketlikda kuzatilmaydi. Shunga qaramay, ularni aniqlash xavfni baholash va yordam rejasini tuzishda mutaxassislarga ko‘maklashadi.

Bolalikda o‘zlashtirilgan xulq-atvor modellari ham ahamiyatga ega. Oilada muntazam zo‘ravonlikni kuzatgan bola tajovuzni nizolarni hal qilishning maqbul usuli sifatida qabul qilishi mumkin. Bu uning xavfsizlik, ishonch va shaxsiy chegaralar haqidagi tasavvurlariga ta’sir ko‘rsatadi. Biroq bolalikdagi bunday tajriba kelajakdagi xulq-atvorni muqarrar belgilab bermaydi. O‘z vaqtida ko‘rsatilgan yordam va sog‘lom ijtimoiy muhit ushbu xavfni kamaytirishi mumkin.

3.4. Individual va oilaviy xavf omillari

Individual darajada bolalikda zo‘ravonlikni boshdan kechirish, hissiyotlarni boshqarishdagi qiyinchiliklar, tajovuzni oqlovchi qarashlar, alkogol yoki boshqa

psixoaktiv moddalarni suiiste'mol qilish va avvalgi zo‘ravon xatti-harakatlar xavf bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin.

Xavf omillari bilan muayyan zo‘ravonlik holatining bevosita sababini farqlash zarur. Masalan, alkogol ayrim vaziyatlarda o‘zini nazorat qilish qobiliyatini pasaytirishi mumkin, ammo u zo‘ravonlik uchun uzr bo‘la olmaydi va barcha holatlarni tushuntirib bermaydi.

Oilaviy darajada kuch va imkoniyatlarning keskin tengsizligi, bir a'zoning boshqasining barcha qarorlarini nazorat qilishga intilishi, tahdidlar va majburlash muhim ahamiyatga ega.

Avvalgi zo‘ravonlik holatlari, o‘ldirish bilan tahdid qilish, bo‘g‘ish, ajralishdan keyin ta'qib qilish yoki qurol ishlatish tahdidi mavjud bo‘lsa, xavf yanada jiddiy baholanishi kerak. Bunday belgilar mutaxassislar tomonidan tezkor va puxta baholashni talab qiladi.

Hech bir xavf omillari ro‘yxati individual baholashning o‘rnini bosa olmaydi. Ma'lum xavf belgilarining yo‘qligi xavfsizlikni kafolatlamaydi, ayrim omillarning mavjudligi esa zo‘ravonlik muqarrarligini anglatmaydi.

3.5. Bolalarga nisbatan oilaviy-maishiy zo‘ravonlik

Bolalar jismoniy, psixologik, jinsiy va boshqa shakllardagi zo‘ravonlikning bevosita qurboni bo‘lishi mumkin. Shuningdek, ular kattalar o‘rtasidagi muntazam zo‘ravonlikni kuzatish orqali ham zarar ko‘rishi mumkin.

Bola bevosita jismoniy jarohat olmagan taqdirda ham, tahdid va qo‘rquv hukm suradigan muhit uning xavfsizlik hissini buzishi mumkin. Ehtimoliy oqibatlar quyidagilardan iborat:

kuchli xavotir va yaqinlaridan ajralishdan qo‘rqish;

uyqu va diqqatni jamlashdagi buzilishlar;

xulq-atvor bilan bog‘liq qiyinchiliklar;

o‘qishdagi natijalarning pasayishi;

ijtimoiy chekinish;

ishonchli munosabatlarni shakllantirishdagi qiyinchiliklar;

ruhiy travma belgilari.

Kichik yoshdagi bolalarda stress faqat so‘zlar yoki xatti-harakatlar orqali emas, balki uyqu, ishtaha, hissiy boshqaruv va kattalar bilan muloqotdagi o‘zgarishlar orqali ham namoyon bo‘lishi mumkin. Biroq ushbu belgilar o‘ziga xos emas va boshqa sabablar bilan ham yuzaga kelishi mumkin.

Zo‘ravonlik ehtimoli aniqlanganda bolaning eng yaxshi manfaatlari va xavfsizligi ustuvor bo‘lishi kerak. Uni sodir bo‘lgan voqea uchun ayblash yoki kattalar o‘rtasidagi zo‘ravonlikni to‘xtatish mas’uliyatini uning zimmasiga yuklash mumkin emas.

Bolalarni himoya qilish tibbiyot xodimlari, pedagoglar, psixologlar, ijtimoiy xizmatlar va vakolatli organlarning hamkorligini talab etadi. Shu bilan birga, xavfsizlik rejasisiz ma’lumotni oshkor qilish tajovuzkor tomonidan bosimning kuchayishiga olib kelishi mumkinligi hisobga olinishi zarur.

3.6. Keksalar va nogironligi bo‘lgan shaxslarga nisbatan zo‘ravonlik

Alohida e’tibor keksalar va nogironligi bo‘lgan shaxslarga qaratilishi kerak. Ular kundalik parvarish, harakatlanish, ovqatlanish, moliyaviy masalalar va tibbiy yordam olishda qarindoshlariga yoki boshqa parvarishlovchilarga qaram bo‘lishi mumkin.

Bu guruhlarga nisbatan zo‘ravonlik jismoniy tajovuz, haqorat, pul mablag‘larini o‘zlashtirish, dori-darmonlardan foydalanishni cheklash, zarur parvarishdan mahrum qilish va xavfsiz bo‘lmagan yashash sharoitlarini yaratish shaklida namoyon bo‘lishi mumkin.

Bunday holatlarda jabrlanuvchi yagona yordam beruvchi shaxsini yo‘qotish yoki boshpanasiz qolishdan qo‘rqishi mumkin. Muloqot qilishdagi qiyinchiliklar, kognitiv buzilishlar va jismoniy cheklovlar ham mustaqil ravishda yordam so‘rashni qiyinlashtiradi.

Profilaktika parvarish sharoitlarini baholash, ijtimoiy xizmatlardan foydalanish imkoniyatini kengaytirish va xavfsiz murojaat qilish mexanizmlarini rivojlantirishni o‘z ichiga olishi kerak. Shu bilan birga, qarindosh yoki parvarishlovchi shaxsni dalillarsiz tajovuzkor deb hisoblash mumkin emas; har bir holat xolis va individual baholanishi lozim.

3.7. Tibbiy va psixologik oqibatlar

Oilaviy-maishiy zo‘ravonlikning oqibatlari qisqa muddatli yoki uzoq muddatli bo‘lishi mumkin. Ularning og‘irligi zo‘ravonlik turi, jarohatlarning darajasi, holatlarning takrorlanishi, ta’sir davomiyligi va jabrlanuvchining qo‘llab-quvvatlash imkoniyatlariga bog‘liq.

Jismoniy oqibatlar ko‘karishlar, suyak sinishlari, ichki a’zolar shikastlanishi, kuyishlar, bosh miya jarohatlari va boshqa jarohatlarni o‘z ichiga oladi. Jinsiy zo‘ravonlikda jismoniy shikastlanishlar, jinsiy yo‘l bilan yuqadigan infeksiyalar, istalmagan homiladorlik va reproduktiv salomatlik bilan bog‘liq muammolar yuzaga kelishi mumkin.

Bo‘g‘ish, bosh jarohatlari, bo‘yin va qorin sohasining shikastlanishi, qurol ishlatilishi va homiladorlik davridagi zo‘ravonlik ayniqsa xavflidir. Ayrim asoratlar darhol namoyon bo‘lmasligi mumkin. Shu sababli tashqi jarohatlar kam ko‘ringan holatlarda ham tibbiy tekshiruv zarur bo‘lishi mumkin.

Psixologik oqibatlar xavotir, depressiv alomatlar, aybdorlik hissi, uyqu buzilishi, doimiy sergaklik, o‘ziga ishonchning pasayishi va travmadan keyingi stress buzilishi alomatlarini o‘z ichiga olishi mumkin. Muayyan tashxis faqat mutaxassisning klinik baholashi asosida qo‘yiladi.

Ijtimoiy oqibatlar mehnat qobiliyatining pasayishi, ishni yo‘qotish, ta’lim jarayonining buzilishi, ijtimoiy aloqalarning uzilishi va mustaqil yashashdagi qiyinchiliklarda namoyon bo‘lishi mumkin.

Oilaviy oqibatlar ishonchning yo‘qolishi, ota-ona va farzand munosabatlarining yomonlashishi, doimiy qo‘rquv muhiti va tibbiy hamda ijtimoiy xizmatlarga ehtiyojning ortishini o‘z ichiga oladi.

Tibbiy yordam ko‘rsatishda jarohatlar va shikoyatlarni kasbiy standartlarga muvofiq qayd etish, qonun doirasida maxfiylikni ta’minlash va jabrlanuvchi bilan xavfsiz keyingi harakatlarni muhokama qilish muhimdir.

3.8. Muammoning yashirinligi va aniqlashdagi qiyinchiliklar

Oilaviy-maishiy zo‘ravonlik ko‘pincha yashirin qoladi. Buning sabablari orasida takroriy tajovuzdan qo‘rqish, moddiy qaramlik, hissiy bog‘liqlik, qarindoshlar bosimi, jamiyat tomonidan qoralanishdan xavotirlanish va yordam xizmatlariga ishonchning pastligi mavjud.

Ayrim jabrlanuvchilar taklif qilingan yordamni qabul qilmasligi yoki tajovuzkor bilan munosabatlarga qaytishi mumkin. Bunday holat zo‘ravonlik bo‘lmaganini yoki inson yordam istamayotganini avtomatik ravishda anglatmaydi. Qarorlar tahdid, cheklangan moliyaviy imkoniyatlar, farzandlar uchun mas’uliyat yoki xavfsiz boshpananing yo‘qligi sharoitida qabul qilinishi mumkin.

Zo‘ravonlikni aniqlash uchun maxfiy suhbat sharoitini yaratish, ayblovchi ohangdan qochish va insonning vaziyatni xavfsiz tarzda baholashiga imkon berish zarur.

Tibbiyot xodimlari va ijtimoiy mutaxassislar takroriy jarohatlar, jarohatga mos kelmaydigan izohlar, hamroh shaxs oldida kuchli qo‘rquv, sherikning haddan tashqari nazoratchi xulqi va tibbiy yordamdan foydalanishning asossiz cheklanishiga e’tibor qaratishlari mumkin. Biroq bu belgilar alohida olinganda zo‘ravonlikni to‘liq isbotlamaydi.

4. Muhokama

4.1. Oilaviy-maishiy zo‘ravonlik — ko‘p darajali muammo

Tahlil natijalari oilaviy-maishiy zo‘ravonlikni faqat individual psixologik xususiyatlar yoki iqtisodiy qiyinchiliklar bilan tushuntirish mumkin emasligini ko‘rsatadi. Uning shakllanishi bir nechta darajadagi omillarning o‘zaro ta’siri bilan bog‘liq.

Individual darajada o‘zlashtirilgan xulq-atvor modellari, hokimiyat va bo‘ysunish haqidagi qarashlar, avvalgi zo‘ravonlik tajribasi hamda hissiyotlarni boshqarish qobiliyati muhim bo‘lishi mumkin.

Shaxslararo darajada majburiy nazorat, imkoniyatlarning tengsizligi, tahdid, izolyatsiya va shaxsiy chegaralarning muntazam buzilishi muhim ahamiyatga ega.

Jamiyat darajasida tajovuzni oqlovchi qarashlar, jabrlanuvchilarni qoralash, huquqiy savodxonlikning yetishmasligi va yordam xizmatlaridan foydalanishdagi to‘siqlar ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Institutsional darajada huquqni muhofaza qiluvchi organlarning murojaatlarga munosabati, ijtimoiy xizmatlarning mavjudligi, tibbiyot xodimlarining tayyorgarligi, xavfsiz boshpana imkoniyatlari va tashkilotlararo hamkorlik muhimdir.

Shu sababli samarali profilaktika individual va tizimli choralarni birlashtirishi kerak. Faqat jismoniy jarohatlarning oqibatlarini davolash yetarli emas, agar tajovuzkorning jabrlanuvchini nazorat qilishiga imkon beradigan sharoitlar saqlanib qolsa.

4.2. O‘zbekiston Respublikasida huquqiy himoya mexanizmlari

Huquqiy himoya oilaviy-maishiy zo‘ravonlikka qarshi kurashishning asosiy tarkibiy qismlaridan biridir. O‘zbekiston Respublikasida 2019-yil 2-sentabrdagi O‘RQ-561-sonli “Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonun hamda keyingi qonunchilik o‘zgarishlari ayollar va bolalarni himoya qilish mexanizmlarini rivojlantirishga qaratilgan [2].

2023-yilda qabul qilingan qonunchilik o‘zgarishlari oilaviy zo‘ravonlik uchun javobgarlik va huquqiy himoya mexanizmlarini kuchaytirishga qaratildi. Bundan

tashqari, 2024-yil 14-noyabrdagi O‘RQ-996-sonli “Bolalarni zo‘ravonlikning barcha shakllaridan himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonun voyaga yetmaganlarni himoya qilishning alohida yo‘nalishlarini belgilaydi [3].

Huquqiy himoyaning amaliy tarkibiy qismlariga murojaatlarni ro‘yxatga olish, vaziyatni baholash, qonunda nazarda tutilgan xavfsizlik choralarini qo‘llash, ijtimoiy va psixologik yordam ko‘rsatish hamda jabrlanuvchini tegishli xizmatlarga yo‘naltirish kiradi.

Yordam olish uchun ichki ishlar organlari, profilaktika inspektorlari va amaldagi qonunchilikda belgilangan boshqa murojaat kanallaridan foydalanish mumkin. Aniq tartib vaziyat va amaldagi normativ-huquqiy hujjatlarga bog‘liq [4].

Huquqiy normalar va ularni qo‘llash tartibi o‘zgarishi mumkin. Shu sababli maqolani ilmiy jurnalda chop etishdan oldin LexUZ rasmiy portalida qonunlarning amaldagi tahriri, tegishli moddalar va protseduralarni tekshirish zarur.

4.3. Jabrlanuvchilarga yordam ko‘rsatish tamoyillari

Yordam jabrlanuvchining xavfsizligi, insoniy qadr-qimmati, maxfiylik va ayblamaslik tamoyillariga asoslanishi lozim.

Birinchi bosqich — bevosita xavfni baholash. Hayotga tahdid, og‘ir jarohat, bo‘g‘ish, qurol bilan tahdid qilish yoki o‘ldirish tahdidi mavjud bo‘lsa, shoshilinch xizmatlarga murojaat qilish talab etiladi.

Ikkinchi bosqich — tibbiy holatni baholash, zarur yordam ko‘rsatish va jarohatlarni belgilangan tartibda hujjatlashtirish.

Uchinchi bosqich — ijtimoiy ehtiyojlarni aniqlash. Bunga xavfsiz yashash joyi, moliyaviy mablag‘lar, shaxsiy hujjatlar, aloqa vositalari va farzandlar xavfsizligi kiradi.

To‘rtinchi bosqich — huquqiy maslahat, psixologik yordam va mavjud himoya mexanizmlari haqida ma’lumot berish.

Yordam rejasini tuzishda har bir harakat barcha jabrlanuvchilar uchun bir xil darajada xavfsiz bo‘lmasligi mumkinligini hisobga olish kerak. Masalan, tajovuzkor

ishtirokida ketish rejasini muhokama qilish yoki nazorat qilinadigan telefonda yordam haqidagi ma’lumotlarni saqlash xavfni oshirishi mumkin.

Shu sababli individual xavfsizlik rejasi muayyan vaziyat, jabrlanuvchining imkoniyatlari va malakali mutaxassislar tavsiyalari asosida tuzilishi lozim.

4.4. Tibbiyot xodimlari va psixologlarning roli

Tibbiyot muassasalari oilaviy-maishiy zo‘ravonlikni erta aniqlashda muhim o‘rin tutadi. Jabrlanuvchilar jarohatlar, surunkali og‘riq, uyqu buzilishi, xavotir va boshqa shikoyatlar bilan tibbiy yordamga murojaat qilishlari mumkin.

Tibbiyot xodimlarining samarali faoliyati quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

imkon qadar hamroh shaxs ishtirokisiz, xavfsiz sharoitda suhbat o‘tkazish;

bemorning shikoyatlari va tushuntirishlariga e’tibor bilan yondashish;

ayblovchi yoki qoralovchi munosabatdan qochish;

shoshilinch tibbiy ehtiyojlarni baholash;

mavjud yordam xizmatlari haqida ma’lumot berish;

qonunchilik doirasida maxfiylikni saqlash;

klinik ma’lumotlarni belgilangan tartibda qayd etish.

Psixologik yordam xavfsizlik hissini tiklash, travmatik tajriba oqibatlarini kamaytirish, mustaqillikni mustahkamlash va stressni boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilishi lozim.

Agar munosabatlarda majburlash, qo‘rquv yoki takroriy zo‘ravonlik xavfi saqlanib qolayotgan bo‘lsa, jabrlanuvchini tajovuzkor bilan birgalikdagi oilaviy terapiyaga avtomatik ravishda yo‘naltirish maqsadga muvofiq emas. Bunday uchrashuvlar insonning erkin gapirishini cheklashi va qo‘shimcha xavf tug‘dirishi mumkin. Psixologik yordam shakli xavfsizlik baholanganidan keyin tanlanishi kerak.

4.5. Kompleks profilaktika tizimi

Oilaviy-maishiy zo‘ravonlik profilaktikasi shartli ravishda birlamchi, ikkilamchi va uchlamchi yo‘nalishlarga bo‘linadi.

Birlamchi profilaktika zo‘ravonlik yuzaga kelishining oldini olishga qaratiladi. U ta’lim dasturlari, huquqiy savodxonlikni oshirish, nizolarni zo‘ravonliksiz hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish, hissiy kompetensiyani shakllantirish va majburlashning nomaqbulligini tushuntirishni o‘z ichiga oladi.

Ikkilamchi profilaktika xavf belgilarini erta aniqlash va takroriy holatlarning oldini olishga qaratiladi. U xavfni baholash, murojaatlarga tezkor javob berish, himoya choralarini qo‘llash va ixtisoslashtirilgan yordamdan foydalanishni ta’minlashni nazarda tutadi.

Uchlamchi profilaktika sodir bo‘lgan zo‘ravonlikning uzoq muddatli oqibatlarini kamaytirishga qaratiladi. U tibbiy reabilitatsiya, psixologik yordam, ijtimoiy aloqalarni tiklash, ishga joylashishda ko‘maklashish va qayta jabrlanishning oldini olishni qamrab oladi.

2-jadval. Oilaviy-maishiy zo‘ravonlik profilaktikasining asosiy darajalari

Profilaktika darajasi	**Asosiy tadbirlar**	**Kutiladigan natija**
Birlamchi	Ta’lim, targ‘ibot, zo‘ravonliksiz muloqotga o‘rgatish	Zo‘ravonlikni oqlovchi qarashlarning kamayishi
Ikkilamchi	Erta aniqlash, xavfni baholash, himoya va inqiroz yordami	Takroriy va og‘ir holatlarning oldini olish
Uchlamchi	Tibbiy-psixologik reabilitatsiya, ijtimoiy yordam, mustaqillikni tiklash	Oqibatlarni kamaytirish va qayta jabrlanish xavfini pasaytirish
Idoralararo	Tibbiy, ijtimoiy, huquqiy va ta’lim tashkilotlari hamkorligi	Yordamning muvofiqlashtirilishi
Zo‘ravonlik sodir etuvchi shaxslar bilan ishlash	Xavfni baholash, tuzatish dasturlari, qonuniy talablarning bajarilishini nazorat qilish	Takroriy zo‘ravonlik ehtimolini kamaytirish

Zo‘ravonlik sodir etgan shaxslar bilan olib boriladigan tuzatish dasturlari jabrlanuvchini himoya qilish choralarining o‘rnini bosa olmaydi. Bunday dasturda ishtirok etish zo‘ravonlik takrorlanmasligini kafolatlamaydi. Shu sababli xavfni baholash va qonunda nazarda tutilgan cheklovlarga rioya qilinishini nazorat qilish zarur.

4.6. Idoralararo hamkorlik

Oilaviy-maishiy zo‘ravonlikka qarshi kurashish bir nechta tizimning o‘zaro hamkorligini talab qiladi. Tibbiyot muassasalari tashxis va davolashni ta’minlaydi; huquqni muhofaza qiluvchi organlar murojaatlarga javob beradi va qonuniy choralarni ko‘radi; ijtimoiy xizmatlar ehtiyojlarni baholaydi; psixologlar ruhiy jarohat oqibatlarini yengishga yordam beradi; ta’lim tashkilotlari esa voyaga yetmaganlarni himoya qilishda ishtirok etadi.

Hamkorlik yetarli bo‘lmasa, jabrlanuvchi bir xil voqeani bir necha bor qayta bayon qilishga majbur bo‘lishi, muhim ma’lumotlar yo‘qolishi, yordam kechikishi yoki xavf yetarli baholanmasligi mumkin.

Samaradorlikni oshirish uchun jabrlanuvchilarni xizmatlarga yo‘naltirishning yagona algoritmlarini ishlab chiqish, hujjatlashtirish standartlarini joriy etish, mutaxassislarni o‘qitish va qonun doirasida xavfsiz ma’lumot almashish mexanizmlarini takomillashtirish maqsadga muvofiq.

“Zarar yetkazmaslik” tamoyili alohida ahamiyatga ega. Ma’lumotlar faqat qonuniy vazifalarni bajarish va xavfsizlikni ta’minlash uchun zarur bo‘lgan mutaxassislarga berilishi kerak. Axborotni o‘ylamasdan oshkor qilish jabrlanuvchiga nisbatan bosim yoki qasos xavfini kuchaytirishi mumkin.

4.7. Tadqiqot cheklovlari va kelgusidagi istiqbollar

Mazkur maqola tahliliy sharh bo‘lib, unda mustaqil sotsiologik so‘rov yoki klinik tadqiqot natijalari keltirilmagan. Shu sababli maqola asosida O‘zbekistonning

muayyan hududida oilaviy-maishiy zo‘ravonlikning tarqalish darajasini hisoblash yoki ayrim xavf omillari bilan statistik bog‘liqlikni aniqlash mumkin emas.

Kelgusidagi tadqiqotlarda reprezentativ anonim so‘rovlar o‘tkazish, vakolatli tashkilotlarga murojaatlar dinamikasini tahlil qilish, ixtisoslashtirilgan xizmatlardan foydalanish imkoniyatini baholash va zo‘ravonlikning jismoniy hamda ruhiy salomatlikka ta’sirini o‘rganish maqsadga muvofiq.

Himoya orderlari, inqiroz markazlari, psixologik reabilitatsiya dasturlari va idoralararo hamkorlik samaradorligini o‘rganish ham istiqbolli yo‘nalish hisoblanadi. Bunday tadqiqotlarda ishtirokchilar shaxsini himoya qilish, maxfiylikni saqlash va ularning xavfsizligiga tahdid tug‘dirmaslikka qaratilgan qat’iy etik talablar bajarilishi zarur.

5. Xulosa

Oilaviy-maishiy zo‘ravonlik insonning xavfsizligi, salomatligi, shaxsiy mustaqilligi va ijtimoiy farovonligiga ta’sir ko‘rsatuvchi ko‘p omilli ijtimoiy-huquqiy va tibbiy-psixologik muammodir. U jismoniy, psixologik, jinsiy va iqtisodiy shakllarda namoyon bo‘lishi, shuningdek, raqamli nazorat, ta’qib va qaram oila a’zolarining ehtiyojlarini e’tiborsiz qoldirish bilan kechishi mumkin.

Tahliliy sharh natijalari quyidagi xulosalarni shakllantirish imkonini beradi.

Birinchidan, oilaviy-maishiy zo‘ravonlikni oddiy oilaviy kelishmovchiliklardan farqlash zarur. Uning muhim belgilari zarar yetkazish, majburlash, qo‘rqitish, mustaqillikni cheklash va shaxsiy chegaralarni buzish bilan bog‘liq.

Ikkinchidan, zo‘ravonlikning yuzaga kelishi va davom etishi individual, shaxslararo, ijtimoiy-iqtisodiy va institutsional omillarning o‘zaro ta’siriga bog‘liq. Kambag‘allik, ishsizlik va oilaviy qiyinchiliklar zaiflikni kuchaytirishi mumkin, biroq ular zo‘ravon xatti-harakatni oqlamaydi va uni sodir etgan shaxsning javobgarligini bekor qilmaydi.

Uchinchidan, zo‘ravonlik oqibatlari faqat jismoniy jarohatlar bilan cheklanmaydi. U ruhiy travma, xavotir, depressiv alomatlar, ijtimoiy izolyatsiya, iqtisodiy qaramlik va bolalar rivojlanishidagi muammolar bilan kechishi mumkin.

To‘rtinchidan, bolalar, keksalar va nogironligi bo‘lgan shaxslarni himoya qilishda ularning maxsus ehtiyojlari, muloqot imkoniyatlari, parvarishga qaramligi va mustaqil yordam so‘rashdagi to‘siqlar hisobga olinishi kerak.

Beshinchidan, samarali profilaktika huquqiy choralar, tibbiy yordam, psixologik qo‘llab-quvvatlash, ijtimoiy reabilitatsiya, ta’lim dasturlari va takroriy holatlarning oldini olish ishlarini birlashtirishi lozim. Xavfni o‘z vaqtida baholash, maxfiylik, xavfsiz turar joy va tashkilotlararo hamkorlik ustuvor ahamiyatga ega.

Oltinchidan, O‘zbekiston Respublikasida qonunchilikni amaliyotda samarali qo‘llash, aholining himoya mexanizmlari haqidagi xabardorligini oshirish va idoralararo hamkorlikni rivojlantirish muhim vazifalardan hisoblanadi.

Shunday qilib, oilaviy-maishiy zo‘ravonlikning oldini olish faqat sodir bo‘lgan hodisalarga javob berish bilan cheklanmasligi kerak. Erta aniqlash, foydalanish mumkin bo‘lgan yordam xizmatlari, jabrlanuvchilar xavfsizligini ta’minlash va uzluksiz profilaktika tizimini shakllantirish zarur. Ushbu tizim inson qadr-qimmatini hurmat qilish, jabrlanuvchilarni himoya qilish, zo‘ravonlik sodir etgan shaxslarning javobgarligini ta’minlash va zo‘ravonlikni oilaviy an’analar yoki ijtimoiy sharoitlar bilan oqlashga yo‘l qo‘ymaslik tamoyillariga asoslanishi lozim.

Amaliy tavsiyalar

Oilaviy-maishiy zo‘ravonlik bo‘yicha murojaatlarga javob berishning idoralararo algoritmlarini ishlab chiqish va muntazam yangilab borish.

Tibbiyot xodimlari, pedagoglar, psixologlar va ijtimoiy mutaxassislarni zo‘ravonlikni xavfsiz aniqlash hamda jabrlanuvchi bilan to‘g‘ri muloqot qilish bo‘yicha o‘qitish.

Maxfiy huquqiy, psixologik va ijtimoiy yordam xizmatlaridan foydalanish imkoniyatini kengaytirish.

Jabrlanuvchilar va ularning voyaga yetmagan farzandlari uchun vaqtinchalik xavfsiz turar joy imkoniyatlarini rivojlantirish.

Takroriy zo‘ravonlik xavfini baholash mexanizmlarini takomillashtirish, ayniqsa o‘ldirish bilan tahdid, bo‘g‘ish, ta’qib va qurol ishlatish bilan bog‘liq holatlarga e’tibor qaratish.

Zo‘ravonliksiz muloqot, hissiyotlarni boshqarish va shaxsiy chegaralarni hurmat qilishga oid ta’lim dasturlarini kengaytirish.

Zo‘ravonlik sodir etuvchi shaxslar bilan ishlash dasturlarini jabrlanuvchilar xavfsizligini hisobga olgan holda rivojlantirish.

Anonim va etik talablarga javob beradigan ma’lumotlar asosida ilmiy tadqiqotlar o‘tkazish.

Bolalar va boshqa qaram oila a’zolarini himoya qilishda ularning jismoniy, psixologik va ijtimoiy ehtiyojlarini hisobga olish.

Profilaktika tadbirlari samaradorligini xizmatlardan foydalanish imkoniyati, murojaatlarga javob berish vaqti, takroriy murojaatlar va jabrlanuvchilar xavfsizligi kabi tekshiriladigan ko‘rsatkichlar orqali baholash.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. World Health Organization. **Violence against women prevalence estimates, 2018**. Geneva: World Health Organization; 2021. URL:https://www.who.int/publications/i/item/9789240022256
2. O‘zbekiston Respublikasi. 2019-yil 2-sentabrdagi O‘RQ-561-son “Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonun. Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi — LexUZ. URL:https://lex.uz/uz/acts/4494712
3. O‘zbekiston Respublikasi. 2024-yil 14-noyabrdagi O‘RQ-996-son “Bolalarni

zo‘ravonlikning barcha shakllaridan himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonun. Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi — LexUZ. URL:https://lex.uz/

4. O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi. Huquqiy maslahat va himoya mexanizmlari bo‘yicha rasmiy axborot. URL:https://advice.adliya.uz/
5. United Nations. **Declaration on the Elimination of Violence against Women**. General Assembly Resolution 48/104. 1993. URL:https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-elimination-violence-against-women
6. United Nations. **Convention on the Rights of the Child**. General Assembly Resolution 44/25. 1989. URL:https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child
7. World Health Organization. **Violence against women**. Fact sheet. URL:https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/violence-against-women
8. United Nations. **Handbook for Legislation on Violence against Women**. New York: United Nations. URL:https://www.un.org/sexualviolenceinconflict/wp-content/uploads/2019/06/report/handbook-for-legislation-on-violence-against-women/UNW_Legislation-Handbook-pdf.pdf
9. UN Women. **Types of violence against women and girls**. URL:https://unwomen.org.au/types-of-violence-against-women-and-girls/